

Çarlık ve Bolşevik Rusya Döneminde Türk-Müslüman Kurultayları'nın Bolşevik Devrimine Etkisi

The Effect of Turkish-Muslim Congresses on the Bolshevik Revolution in Tsarist and Bolshevik Russia Period

Ahmet Karaca¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ahmet Karaca (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye
E-posta: karacaoglan85@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8556-7337

Başvuru/Submitted: 03.12.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
08.01.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
23.01.2022
Kabul/Accepted: 11.02.2022

Atıf/Citation: Karaca, Ahmet. "Çarlık ve Bolşevik Rusya Döneminde Türk-Müslüman Kurultayları'nın Bolşevik Devrimine Etkisi". *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 11, 1 (2022): 75-87.
<https://doi.org/10.26650/jes.2022.004>

öz

Bu makale, 1905-1917 tarihlerinde Rusya Türklerinin, düzenlemiş oldukları kurultayları, kurultaylara giden süreci, kurultaylarda görüşülen ve alınan kararları, bu faaliyetler karşısında Rusya'nın tutumu ile aynı faaliyetlerin Bolşevik Devrimine etkisini içermektedir. Askeri ve mali yönden oldukça zayıflamış ve topraklarının neredeyse tamamı işgal edilmiş olan Rusya Türkleri, 1905-1917 yılları arasında gelişen olaylara seyirci kalmamış ve bir takım siyasi faaliyetlere girişmiştir. Bu siyasi faaliyetlerin asıl maksadı, Türkistan'ın yeniden Türkistanlılar tarafından yönetilmesiydi. Ancak, birlik içerisinde hareket edilememesi, bu faaliyetleri sonuçsuz bırakmıştır.

Amahtar Kelimeler: Müslüman Kurultayı, Ekim Devrimi, Manifesto, Çarlık Rusyası, Rusya Müslümanları

ABSTRACT

The end of the 19th Century witnessed Turkestan's occupation by Tsarist Russia. This occupation started with the capture of Kazan by Ivan the Terrible in 1552; it was followed by the conquest of the Khanates of Siberia, Astrakhan, and Crimea, concluding with the capture of the Kazakh Hordes, Hive, Hokand, Bukhara, and Turkmen settlements. While the occupation continued, Russia began implementing a policy characterized by rapid assimilation at the political and cultural levels in Turkestan. The administration was seized from the Khans and transferred to the Russian rulers. However, by 1905, Russia began to implode. Some national and political movements ensued under the leadership of the Kazan Tatars. Yusuf Akçura, Abdürreşit İbrahim and İsmail Gasprıralı's contributions to these movements were noteworthy.

By 1905, the Turks of Russia had begun aligning their political activities with the attainment of freedom, holding several congresses from 1905 to 1917.

Keywords: Muslim Congress, October Revolution, Manifest, Tsarist Russia, Muslims of Russia

EXTENDED ABSTRACT

1. The Turkish–Muslim Congresses Held in 1905 and the Manifesto of October 17

In 1905, the Ufa Congress, which was the first congress organized by the Turks of Russia, was established. Although the reason for convening the Ufa Congress was perceived by the Government as the regulation of religious needs, the primary goal of this congress was to constitute the first important step in the political unification of the Turks of Russia. This congress was organized under the control of Russian politicians without the religious officials even being intimated about it.

The discussion at the congress covered the subjects of integrating the religious administration into one entity; appointing muftis; determining the additional qualifications required as eligibility criteria for muftis; recruiting Kyrgyz–Kazakhs to the mufti administration; enhancing the imamate and müderrislik exams; connecting the law branch of the mufti organization to the Ministry of Justice, the education branch to the Ministry of Education, and the Administrative Branch to the Ministry of Interior; improving the mufti organization; and expanding the mufti staff. Because the congress was held for a short amount of time with insufficient participation, its decisions were not considered satisfactory by some Muslim circles. This perception led to the establishment of a new congress named All-Russian Muslims, which was held in Nizhny Novgorod.

2. The Turkish–Muslim Congresses in 1906

The publication of a large number of newspapers in various regions of Russia since 1906 enabled the Turks of Russia to participate in political movements and elections in a single body without fragmentation, ensuring the idea of “unity” in all respects. The Second All-Russian Congress of Muslims was held from January 13 to January 23, 1906 at St. Petersburg. The only exceptions were Kazakh representatives. The most important decision was the establishment of the organization “Alliance of Muslims of Russia.”

The Third Congress of All-Russian Muslims was held in Nizhny Novgorod from August 16 to August 21, 1906. While the former congresses were held without permission from official authorities, this congress obtained permission from the Ministry of Internal Affairs. Shah Mardan Kuççigul (Kazakh), a Kazakh from the Astrakhan region, participated in this congress, marking the first instance of a Turkestani’s participation in a congress. Education was the predominantly discussed subject in this congress. This congress facilitated the uniformity of the Turkic language education system in every region. Literary Turkish (Turkish in Turkey) would unite the Turks of Russia. Consequently, the Turkish language was taught through the local dialect.

3. The Turkish–Muslim Congresses in 1914

On June 15, 1914, over 40 individuals comprising Muslim members of the Duma, the clergy, and dignitaries of Russian Muslims attended the congress held at St. Petersburg. The congress discussed religious freedom, education, and matters pertaining to Muslim women’s marriages.

4. The Turkish–Muslim Congresses in 1917

The maximum number of congresses was held in 1917, and decisions of autonomy were adopted during this time. The Third Kazakh Congress was held from December 18 to December 26, 1917. At this congress, autonomy was proclaimed within the framework of the Democratic Republic of Russia. Ultimately, a government called Alaş-Orda was established, and Ali Khan Bökey was elected as the Prime Minister in the new government.

The most effective congress was that held from May 1 to May 11, 1917 in Moscow. Nearly 900 delegates from different regions of Russia participated in the congress; of these delegates, 112 were women. This congress witnessed the maximum number of attendees among all congresses having been held so far. While other congresses had aimed to solve religious problems, this congress discussed political issues to the best extent possible.

Consequence

The revolution of 1905 weakened the existing system in tsarist Russia and fueled the fervor for independence among the Turks in Russia. Because the Turks in Russia did not enjoy any military powers, they tried attaining their freedom through political activities. Although the meetings in 1905 primarily constituted demands for the regulation of religious life, the congresses held in 1906 and particularly in 1917 were also centered on the demand for political rights.

The exchange between the Bolsheviks and the Turks of Russia was mostly limited to the intellectual sphere. The two movements acted independently of each other. The Turks of Russia perceived the situation as an opportunity to make their own way, but could not make any acquisition.

Giriş

19. yüzyılın sonlarında, Türkistan coğrafyası Çarlık Rusya tarafından işgal edilmiş bulunuyordu. Bu işgal, Korkunç İvan'ın 1552 yılında Kazan'ı ele geçirmesiyle başladı, Sibir, Astrahan, Kırım Hanlıkları ile devam etti ve Kazak Cüzleri, Hive, Hokand, Buhara ve Türkmen yerleşkelerinin de ele geçirilmesiyle son buldu. İşgal devam ederken bir yandan Rusya, Türkistan'da hızlı bir asimilasyon politikası uygulamaya başladı. Bu asimilasyon kültürel sahada olduğu kadar siyasi sahada da ilerledi. Sibirya, Bozkır ve Türkistan Genel Valilikleri kuruldu. Yönetim, Hanların elinden alınarak, Rus asıllı yöneticilere verildi. Türkistanlıların kendi toprakları ve vatandaşları üzerinde karar verme yetkileri ellerinden alındı. Ancak, 1905 yılına gelindiğinde Rusya içerden kaynamaya başladı. Çar'ın tahtı sallanıyordu. Rusya'nın çeşitli bölgelerinde başlayan işçi grevleri ve toplu gösteriler, Rusya Türkleri arasında da heyecanla karşılandı. Kendisine tanınan haklar din özgürlüğünden ibaret olan Türkler, bu ihtilal hareketi ile daha fazla hak sahibi olacaklarını düşünüyorlardı. Nitekim, Kazan Tüklerinin önderliğinde milli ve siyasi bazı hareketler belirdi. Bu hususta Yusuf Akçura ve Abdürreşit İbrahim ile Kırımlı İsmail Gasprinski'nin büyük hizmetleri dokundu¹. Siyasi faaliyet içerisine giren Rusya Türkleri, aşırı sağcılıktan aşırı solculuğa geniş bir yelpazede yer aldılar. Ancak bu hareketlerin temel iki niteliği bağımsızlık isteği ve İslamiyet'i korumaktı. Hepsi de İslam'ı milli varlıklarının temeli ve vazgeçilmez unsuru sayıyorlardı. Marksistler bile halklarının İslam'dan koparılmasına rıza göstermiyorlardı². Rusya Türkleri arasında en aktif rol oynayan topluluk Tatarlar olmuştur. Bunun sebebi uzun süre Rus hakimiyeti altında yaşayan Tatarların bir takım mücadeleler sonucunda ticaret ve eğitim konusunda öne çıkarak Tatar burjuvazisini oluşturmalarıdır³.

1905 yılından itibaren Rusya Türkleri, özgürlük yolunda siyasi faaliyetlerine hız verdiler ve bir dizi kurultay düzenlediler. Bu kurultayların tarih ve yerleri şu şekildedir: 15 Ağustos 1905 Ufa Müslüman Kurultayı, 15 Ağustos 1905 Rusya Müslümanlarının Birinci Kurultayı (Nijniy Novgorod), 26 Ekim ve 19 Kasım 1905 Akmescit Kurultayları, 13-23 Ocak 1906 Rusya Müslümanlarının İkinci Kurultayı (St. Petersburg), 22 Şubat 1906 Akmescit Kurultayı, 16-21 Ağustos 1906 Rusya Müslümanlarının Üçüncü Kurultayı (Nijniy Novgorod), 15 Haziran 1914 Rusya Müslümanlarının Dördüncü Kurultayı (Peterburg), 17 Mart 1917 Kırım-Akmescit Kurultayı, 16 Nisan 1917 Bakü Kurultayı, 1 Nisan 1917 1. Kazak Kurultayı (Orenburg), 21-26 Temmuz 1917 2. Kazak Kurultayı, 18-26 Aralık 1917 3. Kazak Kurultayı (Orenburg), 16-23 Nisan 1917 Taşkent Şura-yı İslam Kurultayı, 13-17 Nisan 1917 1. Ufa Müslüman Kurultayı, 24 Nisan 1917 Muslimeler Kurultayı (Kazan), 20-27 Nisan 1917 1. Bütün Rusya Müslüman Muallimler Kurultayı (Kazan), 27-30 Nisan Kazan Müslüman Harbi Şurası, Rusya Müslümanları Genel Kurultayı 1-11 Mayıs (Moskova) 1917. İlaveten 1917 tarihinde Hokand ve Orenburg'da yerel toplantılar düzenlendi.

1 Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye kadar)**, TTK Yayınevi, Ankara 1987, s. 390.

2 Seyfettin Erşahin, **Türkistan'da İslam ve Müslümanlar**, TDAV Yayınları, Ankara 2007, s. 68.

3 Dinçer Koç, "1917 Şubatı Rus İnkılabı'ndan Sonraki II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi", Akademik Bakış Dergisi, Celalabat-Kırgızistan Ocak 2006, sayı:8, s. 2.

1. 1905 Tarihinde Düzenlenen Türk-Müslüman Kurultayları ve 17 Ekim Manifestosu

1905 tarihinde Rusya Türkleri tarafından, geniş katılımımlı düzenlenen ilk kurultay, Ufa Kurultayıdır. Kurultayın toplanma sebebi, Hükümet tarafından dini ihtiyaçların düzenlenmesi olarak algılansa da, asıl amaç Rusya Türkleri arasındaki siyasi birleşmenin, ortak hareketin ilk önemli adımını teşkil etmektir. 10-15 Nisan tarihleri arasında hükümetin teşvikiyle “*Ulema Cemiyeti*” adı altında, Ufa müftülüğüne bağlı din adamları tarafından gerçekleştirilmiştir⁴. Kazan ve Moskova’dan gelen temsilciler, o tarihlerde Petersburg’da bulunan Orenburg müftüsüne taleplerini dile getirmişlerdir. Müftü ilk önce imparator daha sonra ise Başbakan Sergey Yulyeviç Witte⁵ ile görüşerek talepleri ilettiler. Bir kurultayın, hükümet tarafından kontrollü bir şekilde toplanması, Başbakan’ın da işine geldi. Çünkü Başbakan, Rusya Türkleri tarafından çeşitli bölgelerden gönderilen dilekçelerden bunalmış bulunuyordu. Bu toplantıyı düzenleterek Rusya Müslümanlarının isteklerinin önüne geçmeyi tasarlamaktaydı⁶. Davetiyeler, Orenburg müftülüğü tarafından konusuz olarak gönderildi. Bunun maksadı ise, imamların kurultaya hazırlıksız olarak gelmesini sağlamaktı. Davet edilen toplam 39 din adamından⁷ üçte biri toplantıya katıldı. Davet edilmeyip kurultaya katılanlar arasında Yusuf Akçura⁸ gibi önemli isimler bulunmaktaydı. Yusuf Akçura bu toplantıda imzalı bir dilekçe sundu. Dilekçede Ebusuud Ahtemov, Muhammet Zikir Remiev, Muhammet Yusuf Dibirdiev’in imzaları vardı. Dilekçede toplantıda alınan kararların halka bildirilmesi; yalnız dini değil sosyal ve siyasi meselelerin de incelenmesi için aydınlar ve din adamlarından kurulu bir heyetin de bu toplantıya katılmasına izin verilmesi isteniyordu⁹. Kurultay, Müftü Muhammedyar Sultanov’un açılış konuşması ile başladı. Kurultayda görüşülen konular; dini idarenin tek bir elde toplanması, müftülerin görevlendirilmesi, müftülerde aranacak ilave nitelikler, Kırgız-Kazakların müftülük idaresine alınması, imamlık ve müderrislik sınavları, müftülük teşkilatında bulunan hukuk şubesinin Adalet Bakanlığına, eğitim şubesinin Eğitim Bakanlığına, İdari Şubenin İçişleri Bakanlığına bağlı olması, müftülüğün maddi bakımdan iyileştirilmesi, müftülük kadrosunun genişletilmesi gibi konulardan oluşmaktaydı. Kurultayda alınan kararlar 19 bölüm ve 90 maddeden oluşan layihâ, Müftü Muhammedyar Sultanov’un mektubu ve görüşleriyle birlikte 12 Mayıs 1905 tarih ve 268 numarayla Başbakan’a yollandı. Aynı yıl Ufa Kurultayı adıyla kitap olarak basıldı¹⁰. Kurultayın kısa bir süre içerisinde ve eksik katılımımlı icra edilmesinden dolayı, alınan kararlar kimi Müslüman çevreler tarafından tatmin edici olarak görülmedi ve bu durum Nijniy Novgorod’da yapılacak olan “*Bütün Rusya Müslümanları*” Kurultayının temelini teşkil etti.

4 Nadir Devlet, **Millet ile Sovyet Arasında**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011, s. 30.

5 Hollanda kökenli Rus kontu. Witte’nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. **Sidney Harcave, The Memoirs of Count Witte, London 1990, M. E. Sharp Inc.**

6 Giray Saynur Bozkurt, **1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 128.

7 Davet edilenlerin listesi için bkz. Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, s. 95-96, not: 360.

8 Kazan Tatarlarından Türk Devlet Adamı, Kars Milletvekili, TTK Kurucu Üyesi. Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. **Yusuf Akçura, Hatıralarım, Ankara 2005, Hece Yayınları.**

9 Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, TTK Yayınevi, Ankara 1999, s. 96.

10 Bozkurt, **a.g.e.**, s. 135.

Abdürreşid İbrahim, İsmail Gaspıralı, Ali Merdan Topçubaşev, Ali Hüseyinzade, Alim Maksud, Bünyamin Ahtem gibi dönemin önde gelen isimlerinin girişimleriyle 10 Ağustos 1905 tarihinden itibaren Mekerce Fuarı'na (Nijni Novgorad Panayırına) ülkenin çeşitli yerlerinden temsilciler akmaya başladılar. Kurultay için validen iki kere izin istenmesine karşılık, bu müracaatlar geri çevrildi. Bunun üzerine Reşit İbrahim'in bir gemi kiralarak, kurultayı gemide gezinti esnasında düzenleme fikri kabul edildi¹¹. 15 Ağustos 1905'te davetliler "*Gustav Struve*" adlı gemide toplandılar. Toplantıya 120'den fazla kişi katılmıştı¹². Bu kongrede Türkistan'dan hiçbir temsilci yoktu. Katılımcılar Kazan, Azerbaycan ve Kırım'dan gelmekteydiler¹³. Kurultay, Şakir Sadık Rahmankul'un Kuran-ı Kerim okumasıyla başladı. Açılış konuşmasını İsmail Gaspıralı yaptı. Toplantıda genel olarak birlik, beraberlik vurgusu yapıldı. Şii ve Sünniler arasındaki anlaşmazlıklar son buldu. Alınan kararların zabıt müsveddesini Reşit İbrahim yanına aldı. Kurultayda, "*Müslümanların birleşmeleri, Rus aydınları ile birlikte demokrasinin savunulması, Rus vatandaşlarına verilen hakların ayınlarının Müslümanlara da verilmesi, eğitim alanında atılacak adımlar ve alınan kararların mahalli idareler tarafından yürütülmesi*" kararları alındı. Temsilciler 20 Ağustos'ta bölgelerine döndüler. Kurultay, Müslümanlar üzerinde olumlu etkiler bıraktı. Birlik olma fikri benimsendi. Ali Merdan Topçubaşı, Ahmet Agayev ve Reşid İbrahim kurulacak ittifakın nizamname ve siyasi programını ele aldılar¹⁴. Ancak Ekim manifestosu sonucunda Rusya'da toplam 11 parti kuruldu ve Müslümanlar hangi partiye destek verecekleri konusunda birlikte hareket edemediler. Bunun üzerine, Reşid İbrahim ve İsmail Gaspıralı Müslümanlar arasında genel bir toplantı yapma fikrini ortaya atmaya başladılar.

1905 yılında Rusya Türkleri tarafından bölgesel nitelik taşıyan kurultaylar da düzenlenmiştir. Bunda özellikle 17 Ekim Manifestosunun ülkede yarattığı kargaşa ortamı oldukça etkili olmuştur. 26 Ekim 1905 tarihinde İsmail Gaspıralı tarafından Bahçesaray Şehir Salonunda bir toplantı düzenlendi. Davete yaklaşık 100 kişi katıldı. Toplantı dört saat sürdü. Toplantıda, idarenin islahı, eşitlik, adaletin tam olarak sağlanması, yeni kurulan partilerin programları ve Polonya ile Finlandiya'nın Rus Hükümetinden talepleri gibi konular ele alındı. Bu toplantıda alınan en önemli karar, Rus Liberal Partisinin desteklenmesi idi. Gerekçe ise, Rus Liberal Partisinin, din ve millet ayrımı yapılmaksızın bütün milletlere eşit derecede imtiyaz vereceği ve herkese eşit derecede adalet ile davranılmasını talep edeceği idi. Bu gerekçe, Kâtip İsmail Efendi Lemanov tarafından dile getirildi¹⁵. Bu toplantı Kırım Türkleri arasında geniş yankı uyandırdı. Daha geniş çaplı bir toplantı yapılması konusunda ve Ağustos ayında "*Her vilayette, Müslüman İttifakı Cemiyetinin şubeleri açılacaktır*" kararını gerçekleştirmek üzere Akmescit'te 23 Kasım'da, bir toplantı yapılacağı Tercüman Gazetesinden duyuruldu.

Belediye Başkanı Mustafa Mirza ile 1. Bütün Rusya Müslüman Toplantısı Başkanı Tercüman Gazetesinin sahibi ve yazarı İsmail Gaspıralı bir araya gelerek toplantı tarihini 19 Kasım 1905

11 Bozkurt, a.g.e., s. 102.

12 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 103.

13 Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 200.

14 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 105.

15 Bozkurt, a.g.e., s. 203.

olarak tespit ettiler. Ancak katılımcıların sayıca çokluğu nedeniyle toplantı Zâdegân Sarayında yapılmak üzere 20 Kasım saat 10:00'a ertelendi. Toplantı Başkanlığına, İsmail Gaspıralı seçildi. Toplantıya Akmesic Valisi de katıldı. Toplantıda, ruhani idarenin değiştirilmesi ve güçlendirilmesi, vakıf işçilerinin iyileştirilmesi, Müslüman İttifakı Cemiyetine Kırım Müslümanlarının katılıp katılmayacağı, hangi Rus Partisinin siyasi işlerde destekleneceği gibi konular görüşüldü. Toplantı sonucunda ise, Müslüman İttifakı Cemiyetinin kurulmasının faydalı olacağı ve bu cemiyetin bir şubesinin de Kırım'da açılması gerektiği, desteklenecek Rus Partisi konusunda acele edilmemesi gerektiği, devlet dairelerinde çalışan memur Müslümanların durumları ile memurluğa seçilecek kimselerin gazete ilanıyla seçilmesi gerekliliği hususlarında karar alınmıştır¹⁶.

2. 1906 Tarihinde Düzenlenen Türk-Müslüman Kurultayları

Özellikle 1906'dan itibaren Rusya'nın çeşitli bölgelerinde çok sayıda gazetenin yayımlanması, Rusya Türklerinin parçalanmadan tek bir vücut halinde siyasi harekete ve seçimlere katılmalarını sağlamakla birlikte, Ekim Devrimi öncesindeki milli faaliyetlerin programının her bakımdan "birlik" fikri çerçevesinde oluşmasını sağlamıştır¹⁷.

İkinci Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı, 13-23 Ocak tarihleri arasında Petersburg'da gerçekleştirildi. 13 Ocak'tan itibaren şehre Rusya'nın her tarafından Müslüman temsilciler gelmeye başladı. Kurultayın aldığı ilk yara ise, yirmi Kazak delegenin Molla Carullah Bilgi ve Yusuf Akçura tarafından verilen ziyafete, Rus ordusunda görevli bir Kazak olan General Cengiz Han'ın tehditleri yüzünden katılmamaları oldu. Yalnızca bir Kazak imam yemeğe katıldı ve ağlayarak ifade ettiğine göre Beyleri Cengiz, Nogaylara (Tatarlara) katılmamaları, şehri terketmeleri yönünde tehditte bulunmakta idi¹⁸. 22 Ocak tarihine kadar toplantı için izin çıkmadı ancak katılımcılar ümitle beklediler. Nihayet 22 Ocak'ta Hasan Habibullah'ın evinde toplandılar. Toplantıya Gaspıralı başkanlık etti. Toplantı, 23 Ocak'ta Muhammet Alim Maksut'un evinde devam etti. Birinci Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nda alınan kararlar okundu. Toplantıda bulunanlar, Kuran-ı Kerim'e el basarak Rusya Müslümanlarının "ittifakı" için çalışacaklarına dair and içtiler. Toplantıya resmi izin vermeyen Hükümetin protesto edilmesine, Azerbaycan ve Kafkasya'da devam etmekte olan Ermeni vahşetini bütün Rusya Müslümanları namına kınayarak, bu konuda hükümete bir dilekçeyle temsili gönderilmesine, toplantıda bulunan delegelerin dönüşlerinde yerel Rus makamlarınca takibata uğrama hatta hapsedilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları halinde maddi yardımla dayanışma gösterilmesine karar verildi¹⁹. "Rusya Müslümanları İttifakı" teşkilatı kuruldu. Bu teşkilatın bir merkez komitesi olacaktı ve bütün Rusya 16 bölgeye bölünecekti. Toplantıda, ittifakın Merkez İdaresinin teşkil

16 Bozkurt, a.g.e., s. 213.

17 Ertuğrul Karas, "90. Yıldönümünde 1. Kırım Tatar Milli Kurultayı", Fikirde Birlik Dergisi, Sayı 20, s. 2.

18 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 106.

19 Bozkurt, a.g.e., s. 230.

görevi, Bakü şubesine verildi²⁰. Her bölgenin meclisi olacak, üyeleri o bölgede toplanan kongre tarafından seçilecekti ve Genel Kongreye faaliyet raporu verilecekti²¹. Ne yazık ki bölge meclisleri, Kazan hariç, maddi imkânsızlıklar yüzünden faaliyet gösterememiştir.

İkinci Bütün Rusya Müslümanları Kurultayına katılan Kırım Türkleri, Kırım'a döndükten sonra mevcut durumun ve alınan kararların değerlendirilmesi için 22 Şubat 1906 tarihinde bir kurultay tertip ettiler. Kurultayın konusu ve içeriği Tercüman Gazetesinde duyuruldu. Kurultaya, Kırım'dan 100'den fazla temsilci katıldı. Kurultayda, İkinci Bütün Rusya Müslümanları Toplantısında alınan karar gereği, Kadet Partisinin desteklenmesi, düzenlenecek yeni yasadaki dini düzenlemelerin millet meclisine bırakılması, Kırım Müftüsünün ve “*uyezdi*” kadısının görevden alınması kararları alınmıştır²².

Bütün Rusya Müslümanlarının Üçüncü Kurultayı, 16-21 Ağustos tarihleri arasında Nijni Novgorod'ta (Mekerce Panayırında) yapıldı. Daha önceki umumi kurultaylar resmi makamlardan izin almadan gerçekleştirilmişti. Bu kurultayda ise, İçişleri Bakanlığında izin alınabildi. Resmi izin alınabildiğinden dolayı kurultay oldukça kalabalıktı. Türk ve Rus gazetelerinin muhabirleri de kurultayı izlemekteydi²³. Bu kongreye ilk defa, Astrahan bölgesinden Şah Mardan Kuççigul (Kazak) adında bir Türkistanlı iştirak etti²⁴. Kongrede temsil konusunda farklı görüşler ortaya atıldı. Ayaz İshaki, “*İttifak*”ın zenginler tarafından hazırlandığını öne sürerek, Müslümanların her sınıfı için ayrı bir parti kurulmasının gerektiğini söyledi. Reşid İbrahim ise yalnızca Rusya Müslümanlarını değil tüm dünya Müslümanlarını birleştirmek gerektiğini savundu. Yusuf Akçura ise, Rusya Müslümanlarının büyük çoğunluğunu toplayarak bir parti oluşturulması gerektiğini dile getirdi. Kurultayın en önemli konusu eğitimdi. Alınan karara göre, Rusya Müslümanlarının eğitim sistemi her bölgede aynı olacak, mahalli şive ile birlikte Türkleri birleştirici edebi Türkçe (Türkiye Türkçesi) okutulup, öğretilenecekti²⁵. Ayrıca eğitim konusunda, Rusya Eğitim Bakanlığının, Rus olmayan milletleri Ruslaştırma amacı güden layihası da tenkit edilmişti. Kurultayda görüşülen diğer önemli konu ise “*Dini-ruhani müesseselerin ıslahı*” idi. Bu madde için bir komisyon kuruldu. Komisyonun raporunda, Rusya Müslümanlarının dini müesseselerine ait yürürlükteki kanun ve hükümlerin değiştirilmesi, Rusya'daki müftülerin halk tarafından serbestçe seçilmesi, bütün Müslüman ruhanilerin maaş olarak hukuken Rus papazları ile aynı dereceye getirilmeleri teklif ediliyordu. Bunun yanında, Kongre başkanı Ali Merdan Topçubaşı'nın, Kafkasya'daki Sünnilik ve Şiilik gibi mezheplerin, Müslümanların birleşmesinde bir engel teşkil etmemesi önerisi oy birliğiyle kabul edildi. Ayrıca, kadınların seçme ve seçilme hakları da kurultayda kabul edilen diğer bir konu oldu. Şahmerdan Molla, Kazak topraklarının, Rus göçmenleri tarafından zaptının engellenmesi konusunda bir teklifte

20 Bozkurt, a.g.e., s. 233.

21 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 107.

22 Bozkurt, a.g.e., s. 247-248.

23 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 109.

24 Hayit, a.g.e., s. 200.

25 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 111.

bulundu. Başkurt Şah Haydar Mirza Sırtlanov da Başkurtlar adına bu görüşe katıldı ve bu öneri zabıtlara eklendi²⁶. Uzun görüşmelerden sonra, Ali Merdan Topçubaşı'nın hazırlamış olduğu “İttifak” programı ufak değişikliklerle kabul edildi. Kongre sonucunda bir merkez komitesi seçildi. Bu komiteden üç kişi, daimi olarak Petersburg’da ikâmet edecekti. Bu suretle “İttifak” resmi bir siyasi parti haline getirilecekti. İttifak ve Kadet’lerin programı hemen hemen birbirine benzemektedir²⁷. Üçüncü Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı, diğer iki kurultaya nazaran, alınan kararlar ve siyasi yönde atılan adımlarla olumlu sonuçlar doğurmuş, Müslümanların birlikte hareket etmelerini kolaylaştırmıştır.

3. 1914 Tarihinde Düzenlenen Türk-Müslüman Kurultayları

Dördüncü Rus Dumasında, Rusya Müslümanların taleplerini, düşüncelerinin öğrenilmesine kanaat getirildiği için, Duma'nın Müslümanların topluca yaşadığı yerlerde incelemeler yapması olumlu karşılandı. Fakat, bu temaslar problemlerin anlaşılmasında yeterli olmayacağından, bir Müslüman kurultayının toplanmasına karar verildi. Rus Hükümeti, kurultayın çalışma alanını kısıtlamış, gazetecilerin toplantıya katılmasını yasaklamıştı. Vakıf, Tercüman ve Yıldız gazetelerinde, kurultayla ilgili yazılar yazıldı. 15 Haziran 1914’te, Petersburg’da yapılan kurultaya, Duma'nın Müslüman üyeleri, din adamları ve Rusya Müslümanlarının ileri gelenleri katıldı²⁸. Katılımcıların toplam sayısı 40’ın üzerindeydi²⁹. Kurultayda, dini hürriyet, Müslüman kadınların eğitim ve nikâh işleri, 13-15 yaşındaki kızların evlendirilmemeleri, Türk edebi meselesi gibi konular ele alındı. Rus hükümetinin kısıtlamalarından dolayı, kurultayda siyasi konulara değinilememiştir. Alınan kararlar; dini özgürlük, eğitim, Devlet Duma’sına Kazak-Kırgız’ların temsilci gönderme hakkı tanınması üzerineydi. Kararlar, Duma’da ele alınmadığından herhangi bir bakanlık, bu kararları incelemeye almadı.

4. 1917 Tarihinde Düzenlenen Türk-Müslüman Kurultayları

Kırım’da 1917 tarihindeki siyasi faaliyetler, 17 Mart’ta, Akmesic’te halkın cami önünde toplanarak, “Hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve adalet” sloganları atmasıyla başladı. Bu olayı müteakiben, 25 Mart’ta “Bayan” adlı salonda Kırım’ın çeşitli yerlerinden gelen temsilciler, çeşitli konular üzerinde görüşüp birtakım kararlara vardılar. Bu kararlar hükümeti karşısına almayacak kadar masumdu. Kırım Tatarları, hükümet tarafından hesaba alınmak istiyorlardı. Bir diğer toplantı ise 25 Nisan’da gerçekleştirildi. Bu toplantıda ise, Ukrayna’nın Kırım’ı içine alan, Ukrayna devleti kurma teşebbüsü karşısında Kırım Tatarlarının nasıl bir yol izleyeceği görüşüldü³⁰. Aynı yılın 16 Nisan’ında, 300 delegenin katılımıyla, Ali Merdan Topçubaşı tarafından bir kurultay gerçekleştirildi. Alınan karar ise, Rusya’da federasyon sisteminin

26 A. Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s. 348.

27 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 115.

28 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 220.

29 Devlet, **Sovyet ile Millet**, s. 36.

30 Devlet, **Sovyet ile Millet**, s. 51-52.

kurulması yönündeydi. Orenburg'da ise Alihan Bökeyhanov idaresinde, 1 Nisan 1917 tarihinde 1. Kazak Kurultayı düzenlendi. Bu kongreye bütün Kazaklar katılmadığı için, 18 Nisan 1917'de Caynakov başkanlığında Alma-Ata'da bir kurultay daha düzenlendi. Bu toplantılar, Kazaklar arasındaki milli şuurun güçlenmesinde ve Alaş-Orda'nın özerklik talep eden programının oluşmasında etkili oldu³¹. Nitekim Bökey Han kurultayda, “*Kurtuluş Saati gelmiştir. Bizim siyasi hedefimiz, milli kurtuluştur*” demekteydi³². 21-26 Temmuz'da Orenburg'da, 2. Kazak Kongresi yapıldı. Kongrede, Kazak-Kırgız Demokrat Partisinin adı Alaş-Orda olarak değiştirildi. Partinin amacı, Kazak-Kırgız'lar için özerklik elde etmektir. Kurultayda, Kazak-Kırgız Milletlerine özerklik verilmesi, Kazak-Kırgız topraklarına Rus Hükümeti tarafından el konulmasının durdurulması, el konulanların iadesi ve bu toprakların su ihtiyacının giderilmesine yönelik kararlar alındı³³. 18-26 Aralık tarihleri arasında ise 3. Kazak Kongresi gerçekleştirildi. Bu kongrede, Demokratik Rusya Cumhuriyeti çerçevesi dahilinde özerklik ilan edildi. Kurultayda, Alaş-Orda adında bir hükümet kuruldu. Cetitam şehri hükümetin başkenti, Ali Han Bökey de hükümetin başbakanı oldu³⁴. Alaş Orda, faaliyetlerine 1920 yılının Mart'ına kadar devam edebildi ve bir süre sonra feshedildi. Ruslar karşısında tutunamayan Alaş Orda'nın feshedilme sebepleri; kendisine ait silahlı bir gücün olmaması, maddi kaynaklardan yoksunluk ve karşısında hiçbir kuvvet tanımayan Bolşeviklerin olmasıydı³⁵. Rusya Türkleri 1917 süreciyle başlayan özgürlükçü akımlardan yararlanıp kendi yolunu çizmeye çalışsa da karşısında Bolşevikleri bulmuştur. Özgürlükçü akımlar Türkler arasında uzun süredir bekledikleri bağımsızlıklarını kazanma ümidini alevlendirmiştir. Bolşeviklerin politika ve söylemlerinden etkilenilmiştir. Onları etkileyebilmek mümkün olmamıştır.

16-23 Nisan 1917 tarihleri arasında Şura-ı İslam'ı kuran Türkistan aydınları ve Molla Şip Ali Lapin liderliğindeki diğer bir grup tarafından, 93'ü Rus, toplam 450 temsilcinin katılımıyla Taşkent'te bir kurultay düzenlendi. Türkistan ve Rusya'nın geleceği müzakere edildi. Memleketin geleceği hakkında, yalnızca Rusların karar vermemesi gerektiği dile getirildi. Kamulaştırılan arazilerin, sahiplerine geri verilmesi ve Müslüman Merkezi Şurası'nın kurulması kararları alındı³⁶. Türkistan Müslümanlarının 1917 yılındaki ilk genel kurultayının hemen arkasından Şura-yı İslamiye, Türkistan için öngördüğü siyasi hedefler ve bunlara ulaşmak için mücadele usulünü Necat gazetesinin 28 Nisan 1917 tarihli nüshasında açıkladılar. Hedeflerin ortak amacı, Türkistan Müslümanlarını aynı çatı altında birleştirmek, birlik şuurunu köylere kadar yaymak ve birlikte hedefe yürütmektir³⁷. 14-17 Nisan'da Ufa'da, 23-24 Nisan'da Kazan'da, 24-27 Nisan'da

31 Devlet, *Sovyet ile Millet*, s. 52.

32 Hayit, *a.g.e.*, s. 252.

33 Robert Paul Browder, Aleksandr Fyodorovich Kerensky, *The Russian Provisional Government-1917, Documents*, v. 1, Stanford University Press, 1961 Stanford, California, p. 416.

34 Hayit, *a.g.e.*, s. 255.

35 Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 215.

36 Devlet, *Rusya Türkleri*, s. 247.

37 Saidakbar A'zamhocayev, Şura-yı İslamiye, Fen ve Turmuş, 1992/5-6, s. 19.'den naklen Seyfettin Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, TDAV Yayınları, Ankara 2007, s. 71.

yine Kazan'da benzer kongreler düzenlendi³⁸. Son kongreler daha çok milli parlamento, milli irade konuları ekseninde gerçekleşmiştir³⁹. 1917 yılında düzenlenen kurultaylarda kadınların toplum içerisindeki rolü, kadın-erkek eşitliği, şeriat ve çok eşlilik konuları yoğun şekilde tartışılmıştır. Özellikle çok eşliliğin mevcut dünya düzeninde kabul edilemeyeceği, kadınların toplum içerisinde daha aktif olması ve pozitif eğitim veren okulların kurulması ile ilgili adımlar atılmıştır. Bu dönemde yayın hayatı da aktiftir. “*Suyum Bike*” adlı kadın dergisi 1917 sonuna kadar çıkarılmıştır. Bolşeviklerin lideri Lenin politik otonomiye ve bağımsızlık fikrini kesinlikle reddetmiş ve karşı çıkmıştır. Bazı Tatarlar Kızıllara karşı savaşırken bir kısmı da onlarla müzakere içerisinde olmuştur⁴⁰.

1917 yılı içerisinde düzenlenen en geniş katılımlı ve alınan kararlar açısından en etkili, 1-11 Mayıs tarihleri arasında Moskova'da gerçekleştirildi. 900'e yakın kişi Rusya'nın çeşitli yerlerinden kurultaya katılmak için geldi. Bu delegelerin 112'si kadındı. Bugüne kadar yapılan kurultayların en kalabalığıydı. Umumi toplantılar açısından değerlendirildiğinde, bu beşinci kurultaydı. Kuran-ı Kerim okunarak toplantıya başlandı. 3. Kurultay hariç diğer kurultaylar genel olarak dini sorunların çözülmesine yönelikti. Ancak bu kurultay, olabildiğince siyasi konuya değinmekteydi. Kurultayın programı 13 maddeden oluşmaktaydı: Rusya'nın gelecekteki idare şekli, Medeni ve Mahalli Muhtariyet, Kurucu Meclis, Kadınlar Meselesi, İşçiler Meselesi, Toprak Meselesi, Kenar Ülkeler, Askeri Teşkilat Meselesi, Siyasi Teşkilat Meselesi, Kurucu Meclis'e seçim öncesi kullanılacak taktik, Savaştan zarar görenlere yardım şekilleri, bütün Rusya Müslümanlarının Milli Sovyetini seçmek. Görüldüğü üzere, Rusya Türkleri artık, Rusya üzerinde en az bir Rus kadar hak sahibi olmak, Rusya'nın geleceğini şekillendirmek istemekteydi. Kurultayda, 1916 ayaklanmasından sonra Doğu Türkistan'a göç edip geri dönen Kazak-Kırgızlara, Rus göçmenleri ve Rus askerleri tarafından yapılan zulüme de değinildi. 3 Mayıs'ta açılan üçüncü toplantısında, Rusya'nın gelecekteki siyasi idaresi hakkında görüşler belirtildi. Merkezîyetçi sistem ve federasyon üzerinde görüşler yoğunlaştı. Ahmet Salihov federasyonun Müslümanları ayıracağına değindi. Onun yerine milli-medeni muhtariyet hakkının kazanılmasının daha uygun olacağını değerlendirdi. Toplantıda, Mehmet Emin Resulzade ve Zeki Velidi Togan'da görüşlerini sundular. Resulzade mahalli-millî muhtariyet sistemini savunurken, Togan doğu, orta ve güney Türklerini bir federasyon şeklinde bileştirmeyi öngörüyordu.

Muhtariyet fikri Mehmet Emin Resulzade tarafından şu şekilde zikrediliyordu:

“Biz Azerbaycanlılar, Dağıstanlılar, Türkistanlılar, Kırgızlar gibi Türk kabileleri için işçilerini kendilerinin yönetebilecekleri muhtariyetler arzu ediyoruz. Böyle olmakla beraber bütün Rusya halklarının millî ve kültürel işlerinin koordinasyonu için Milli Şura vücuda getirilecektir. Tarihin suçu yüzünden topraklarından mahrum edilen İdil boyu ve Kırım Tatarları için millî ve kültürel muhtariyet kurulabilir. Fakat onlar da diğer Türkler gibi ortak millî şuraya gireceklerdir. Türk kabilelerinin birliği, kendi ifadesini şunda bulacaktır: ilkokullarda

38 Devlet, **Rusya Türkleri**, s. 249.

39 Koç, **a.g.e.**, s. 6.

40 Marianne Kamp, “*Debating Sharia-The 1917 Muslim Women's Congress in Russia*”, *Journal of Women's History*, John's Hopkin's University-2015, Vol. 27 No. 4, s. 13-37.

*ve halka mahsus edebi yayınlarda yerli lehçeler kullanılacaktır; ortaokullarda Türk dili öğrenilecektir; belki aynı zamanda bazı dersler de bu dille verilecektir; yüksek okullarda öğretim ortak Türk dilinde yapılacaktır. Müslüman halkların dini ve kültürel meselelerinin koordinasyonu için tek Dini Şura'nın kurulması imkan dahilindedir*⁴¹.

Kurultaylarda alınan ve alınacak kararları yönlendiren önemli liderlerin Bolşevik hareketinden bağımsız bir şekilde kendi milletlerinin özgürlük arayışı içerisinde olduğu görülmektedir. Bolşevik hareketi ise daha çok Çarlık rejimini devirme odaklı gelişmiştir.

4 Mayıs'ta yapılan toplantıda ise Rusya Müslümanlarının 1. Dünya Savaşı ve Maarif sistemi üzerine tartışıldı ve 24 maddelik karar alınarak kabul edildi. Kararın özünde, maarifin millileşmesinden bahsedilmekteydi. 9 Mayıs'ta alınan kararlar ise daha çok toplumun dini hayatı ve kadın hakları üzerine idi. Ayrıca Rusya'daki Türk esirlerden gelen mektuplar, mecliste okundu ve Harbiye Bakanı Kerenskiy'e durumları iletildi. 10 Mayıs'ta işçi meselesi ve askeri meseleler görüldü. Müslümanların askere alınmalarının tamamen kaldırılması, muvazzaf ordu muhafaza edildiği takdirde, ordunun milliyetlere göre askeri birliklerden oluşması kararı alındı. Toplantı boyunca alınan en önemli siyasi karar ise, Merkezi Müslüman Şurası'nın (Milli Şura) kurulması oldu. Şuraya 24 asil, 3 yedek üye seçildi. Asil üyelerin içinde Türkistan, Kazakistan ve Kırım adına seçilenler geçici olarak seçildiler. Bu kurultay; katılımcıların sayısı, tartışılan konuların kapsamı açısından 1905 yılı ile başlayan Türk Kurultaylarının en önemlisidir. Rusya'daki hürriyet rüzgârları, Türkler arasında da esmiş ve bir Türk birliğinin kurulabileceği fikri oluşmuştu. Ancak, her boyun kendi mücadelesini vermesi ve Türklerin birlik olamaması Bolşevik Rusya'nın Türk topraklarını işgali ile sonuçlanmıştır.

Sonuç

19. yüzyılın sonunda Türkistan'ın Rusya tarafından işgali, Türkistanlılar tarafından girişilen bütün askeri faaliyetler, ayaklanmalara rağmen önlenemedi. Çarlık Rusya'sında 1905 ihtilâli ile birlikte mevcut sistemin güç kaybetmesi, Rusya Türkleri arasında bağımsızlık ateşini körükledi. Askeri güce sahip olmadıkları için, siyasi faaliyetlerle özgürlüğe giden yolu aralamaya çalıştılar. 1905 yılındaki toplantılar daha çok dini hayatın düzenlenmesiyle ilgili talepleri içerse de, 1906 ve özellikle 1917 yıllarında düzenlenen kurultaylar siyasi hakları da talep etmekteydi. Rusya'nın Türkistan'ı işgali sırasında birlik olamayan ve bunun sonuçlarını çok ağır ödeyen Rusya Türkleri, bu kurultaylarla birlik olmaya çalıştırlarsa da başaramadılar ve akıbetleri yine aynı oldu. Rusya'nın “*al, böl, yönet*” politikası kuzeydeki Tatarları, Kafkasya Türklerini ve kendi içerisinde Türkistanlıları farklı milletlere böldü. Bu bölünme, Türkistanlıların gücünü zayıflattı ve 1991 yılına kadar sürecek olan Sovyet zulmünün başlangıcı oldu.

Bolşevikler ile Rusya Türklerinin alış veriş daha çok fikirsel alanda sınırlı kalmıştır. İki akım birbirinden bağımsız hareket etmiştir ve Rusya Türkleri mevcut durumu bir fırsat olarak algılayıp kendi yollarını çizmişlerdir.

41 Karaş, a.g.m., s. 5.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Browder, Robert Paul-Kerensky, Aleksandr Fyodorovich, **The Russian Provisional Government-1917, Documents**, v. 1, Stanford University Press, Stanford, California 1961.
- Devlet, Nadir, **Millet ile Sovyet Arasında**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011.
- Devlet, Nadir, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Erşahin, Seyfettin, **Türkistan’da İslam ve Müslümanlar**, TDAV Yayınları, Ankara 2007.
- Hayit, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2004.
- Kamp, Marianne, “*Debating Sharia-The 1917 Muslim Women’s Congress in Russia*”, Journal of Women’s History, John’s Hopkin’s University-2015, Vol. 27 No. 4, s. 13–37.
- Karaş, Ertuğrul, “*90. Yıldönümünde 1. Kırım Tatar Milli Kurultayı*”, Fikirde Birlik Dergisi, sy. 20, s. 2.
- Koç, Dinçer, “*1917 Şubatı Rus İnkılabı’ndan Sonraki II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi*”, Akademik Bakış Dergisi, Celalabat-Kırgızistan Ocak 2006, sy:8 s. 2.
- Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’ye kadar)**, TTK Yayınevi, Ankara 1987.
- Saynur Bozkurt, Giray, **1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2008.
- Soucek, Svat, **A History of Inner Asia**, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Togan, A. Zeki Velidi, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

